

РОЗДІЛ 11 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.134
DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-3/114>

КОМУНІКАТИВНА РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ТА ДИСКУРСИВНІ ПРОЦЕДУРИ ОБґРУНТУВАННЯ НОРМ

COMMUNICATIVE RATIONALIZATION AND DISCOURSE PROCEDURES OF STANDARDS JUSTIFICATION

Мельничук Ю.І., к.філос.н.,
доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін
Навчально-науковий інститут права

Національного університету водного господарства та природокористування

В основу генерування сучасної концепції права вміщено зміни його сутності на підставі суспільно-буттєвих гносеологічних, аксіологічних та антропологічних вимірів права. Зауважимо, що фактором формування правосвідомості є комунікативна природа права та правова комунікація.

У статті акцентовано увагу на базисі комунікативної організації суспільства, який передбачає логіко-філософську основу аналізу, та зумовлюється загальнолюдськими цінностями, що мають визначати суспільно-природну основу нормативної побудови та регуляції раціональних соціальних відносин, що передбачає пошук та реалізацію ефективних механізмів взаємодії членів соціуму.

У комунікативній теорії право постає як явище, в основі якого покладено здатність суб'єкту взаємодіяти та урегульовувати відносини. Право розуміється як внормована діяльність, у контексті інтерсуб'єктивної комунікативної взаємодії, у результаті якої формується єдина правова структура, яка включає правові норми, правові відносини, правову культуру. Сформовані комунікативні норми взаємозв'язку втілюються у комунікативній дії, стратегічній дії та консенсуальному дискурсі. Суть права полягає у встановленні норм інтереакції для суб'єктів комунікації.

Висвітлення комунікативної дії відбувалось спираючись на комунікативну концепцію Ю. Габермаса. У статті зазначається, що консенсус, що супроводжує діяльність представників соціуму стосується як і запропонованого змісту норм, так і намірів як інтерсуб'єктивно значущих взаємовідносин. Також, розглядається поняття комунікативної раціональності, яка включає здійснення оцінки існуючих норм, аргументованість нормативних висловлювань, а саме нормативна правильність їх тлумачення з подальшою критичною перевіркою на істинність. Комунікативну практику сприймаємо у вигляді дискурсивного волевиявлення, що надає суб'єктам реальну можливість покращення життя, відповідно до потреб та інтересів, проте це спростовується суспільними відносинами.

Ключові слова: норма, комунікація, комунікативна дія, цілерациональність, унормування, верифікація, правова система, комунікативна онтологія права.

The basis for generating a modern concept of law is a change in its essence on the basis of socio-existential epistemological, axiological and anthropological dimensions of law. Note that the factor in the formation of legal awareness is the communicative nature of law and legal communication.

The article focuses on the basis of communicative organization of society, which provides a logical and philosophical basis for analysis, and is determined by universal values, which should determine the socio-natural basis of normative construction and regulation of rational social relations, which involves finding and implementing effective mechanisms of interaction.

In communicative theory, law appears as a phenomenon based on the subject's ability to interact and regulate relations. Law is understood as a normalized activity in the context of intersubjective communicative interaction, as a result of which a single legal structure is formed, which includes legal norms, legal relations, legal culture. The formed communicative norms of interrelation are embodied in communicative action, strategic action and consensual discourse. The essence of the law is to establish norms of interaction for the subjects of communication.

The coverage of the commutative action was based on the communicative concept of J. Habermas. The article notes that the consensus that accompanies the activities of representatives of society applies to both the proposed content of norms and intentions as intersubjectively significant relationships. Also, the concept of communicative rationality is considered, which includes the assessment of existing norms, argumentation of normative statements, namely the normative correctness of their interpretation with subsequent critical verification of truth. We perceive communicative practice in the form of discursive expression of will, which gives subjects a real opportunity to improve their lives in accordance with their needs and interests, but this is refuted by social relations.

Key words: norm, communication, communicative action, rationalization, verification, legal system, communicative ontology of law.

Історико-філософське тлумачення змісту поняття «норма» містить взаємовідношення нормативного та дескриптивного елементів. Зауважимо, що прескриптивне його значення передбачає приписане законом чи правилам, якщо розглядати моральну норму, точне дотримання встановлених вимог до членів суспільства без заперечень. Тобто норма постає як шаблон, який людина повинна сприймати та, відповідно до нього, здійснювати координацію своїх дій.

У функціональному сенсі норма є своєрідним засобом, яка сприяє соціальній інтеграції поведінки людей та соціальних груп. Дескриптивний зміст норми передбачає опис реального стану речей, становить онтологіч-

ний зміст, та постає як визначення нормальної поведінки. Інший вимір норми – це контрафактний, згідно І. Канта «продукт чистого розуму», який уможливує раціональне обґрунтування, тобто внутрішній вимір особистості, що втілюється у повсякденній практиці. Філософсько-правова дефініція норми поступово трансформується в проблему співвідношення моральних та соціальних норм, відношення між діяльністю та раціональністю.

У комунікативній теорії підхід до розгляду норми ґрунтується як на прескриптивному так і дескриптивному змісті. Зазначимо, що норми і цінності мають бути обґрунтовані шляхом досягнення консенсусу у процесі обговорення. Спираючись на вище зазначене, розглядаємо сутності

норми, закону з позиції представників комунікативної теорії в нинішніх умовах розвитку суспільства постає актуальним.

Філософсько-правові аспекти комунікативної теорії висвітлені у працях А. Полякова, І. Антоновича, А. Єрмоленка, Ю. Габермаса, М. ван Хоека, І. Честнова, П. Гайденка, В. Петрушенка та ін.

Як зазначає, І. Честнов [1, с. 10], право не може бути замкнутою системою, тому саме діалогічна (комунікативна) онтологія права повинна відповідати умовам розвитку сучасного суспільства. При застосуванні комунікативного підходу компромісність правової системи у діалогічному бутті права, передбачає взаємозв'язок протилежностей, які формують структуру правової реальності та постають у правових, правокомпромисних формах, зокрема діалог норм права та правовідносин [2, с. 41]. З такої позиції право, правову норму можна трактувати як форму комунікації, яка втілюється у правових текстах і нормах поведінки у процесі соціальної взаємодії.

Право передбачає взаємодію норми і правовідносин, формалізований вияв та діяльність, через інтерпретацію, реальність та прописані необхідні норми. Ю. Габермас, у своїх працях, зазначає, що право потребує морального обґрунтування справедливості норм на практиці [3], тобто передбачає аргументованість нормативних висловлювань, а саме нормативна правильність їх тлумачення з подальшою критичною перевіркою на істинність. Саме інтерсуб'єктивне розуміння права постає вихідним пунктом для нормативності критики. За Ю. Габермасом, раціональність повинна інтерпретуватись завдяки взаєморозуміння, що включає процес взаємного переконання аргументами, роз'яснення формальних властивостей дій.

Основою комунікативної раціональності постає аргументація як комунікативна повсякденна практика. Ю. Габермас обґрунтовує поняття «нормальне», «інтегральне», звертає увагу на раціональність цілеспрямованої дії та можливі претензії щодо їх значимості, тобто «диспозиція» промовців діючих суб'єктів з певною метою [4]. Виходячи із переконання, що існує достеменно, потрібно прагнути до обґрунтування істинності соціальної та моральної норм. Саме обґрунтування, а не описання вже наявної системи норм чи виведення їх із інших, які не можна аргументувати.

Представники комунікативної теорії розглядають зовнішній та внутрішній світи в онтології людини. Децентралізоване розуміння світу утворює основну формальну структуру комунікативної реальності. Експлікація поняття раціональності ґрунтується на спрямованому аналізі заєморозуміння мовної дії, значимості чи на тематизованості зв'язків зі світами.

Комунікативна раціональність передбачає здатність суб'єктів здійснювати оцінку існуючих норм їх критичне сприйняття та аргументоване обґрунтування з метою досягнення визнання. Комунікативний розум знаходить власну міру й масштаби через спосіб аргументації в процесі прямої або непрямої реалізації претензій на пропозиційну істину, правильність нормативів, суб'єктивну правдивість та естетичну вірогідність.

Раціональними для Ю. Габермаса є вирази й дії суб'єктів у випадку, коли учасники комунікації зобов'язуються підтверджувати висунуті претензії через застосування різних видів аргументів. Такими формами аргументації є: «теоретичний дискурс», коли відбувається перевірення істинності на реальність; «практичний дискурс», стосується норм поведінки у соціумі; «естетична критика», передбачає перевірку висловлювань на вірогідність [5].

Ю. Габермас виділяє два аспекти людської діяльності: цілораціональна дія, комунікативна дія або символічно опосередкована інтеракція. Комунікативна дія імплікує певні вимоги для здійснення міжособистісного

спілкування, а саме ідея непримусової аргументації, за умови рівності всіх учасників комунікації. Така форма інтерсуб'єктивності вимагає взаємоповагу всіх індивідів як вільних і рівних суб'єктів. Подібні твердження були і у працях Апеля, зокрема, він визначав пізнавальні інтереси, а саме: практика осягнення законів природи (технічна практика) та соціальна (моральна) практика [6]. Так, акцентується увага на аспектах відношення людини до світу – це стосовно природи та один одного.

Варто сфокусувати увагу на аспекті реалізації практичного вибору враховуючи раціонально діючого суб'єкта, тобто, коли відбувається орієнтація на результат, тоді варто говорити про стратегічну дію, яку можна визначити як соціальну форму цілораціональної дії. Прикладом такого виду дій можуть слугувати норми, які ретранслюють заборони, що поширюються серед представників соціуму. У такому випадку можемо говорити про досягнення згоди (шляхом компромісу), якщо обговорювані твердження відповідають інтересам усіх учасників.

Інша форма раціональності - консенсуально-комунікативна. Поняття комунікативної раціональності ґрунтується на засадах взаємодії різних форм аргументації, які внаслідок залучення морально-практичної й естетико-експресивної сфер є більше всеохопними, ніж поняття цілораціональності, яке обмежене лише когнітивно-інструментальною сферою. Це поняття експлікує закладений у мові потенціал розумності, тобто завдяки комунікативній дії, яка стає доведеною в процесі дискусії, можна обґрунтувати норми, у тому числі моральні та правові.

Нормативним компонентом комунікативної раціональності постають форми громадського життя, які дають можливість дискурсивного обговорення претензій на значимість. Таким чином, поняття комунікативної раціональності, як нормативне поняття, сприяє створенню раціональної форми громадського життя.

Згідно позиції Ю. Габермаса, в процесі комунікативної дії відбувається аргументований процес у якому здійснюється верифікація, формується нормативна правильність, суб'єктивна вірогідність та естетична відповідальність. У зв'язку із зазначеним звертаємо увагу на дефініцію комунікативної раціональності, яка утворюється із аспектів «неінтегрального» та «несепаративного». Ю. Габермас зазначає, що останній аспект має реалізовуватись у комунікативній дії, де автоматично здійснюється взаємодія між різними аспектами раціональності [8], тобто мова йде про зміну методів аргументації. Наприклад, у теоретичному дискурсі, можуть висуватись морально-практичні й естетико-експресивні претензії на значимість, а в естетичній критиці - теоретичні або морально-практичні аргументи. У свою чергу, в практичному дискурсі можуть ураховуватись також і естетичні або теоретичні аргументи. Таким чином, у комунікативній дії завжди має місце інтермодальний трансфер претензій на значимість.

За допомогою поняття комунікативної раціональності Ю. Габермас, спираючись на принцип суб'єктивності, висловлює думку про повсякденну комунікативну практику у вигляді дискурсивного волевиявлення, що надає суб'єктам реальну можливість покращення життя, відповідно до потреб та інтересів, проте це спростовується суспільними відносинами.

Суспільство інтегроване як системно, так і соціально. Взаємозв'язок обох форм інтеграції є однією із проблем сучасного соціуму, оскільки система повинна стабілізувати життєвий світ та бути втіленням його раціоналізації. У формі раціональності, на думку Ю. Габермаса, повинен розкриватись закладений в мові потенціал розуму. Для цього насамперед необхідно реконструювати морально-практичну раціональність і реалізувати її таким чином, щоб функціональні імперативи процесів модернізації сполучалися з потребами життєвого світу. Саме тому, поєднання інтересів з ідеями легітимізації порядку повинна

вирішуватись у межах системи культурної й соціальної дій. Відповідає такій моделі поняття комунікативної раціональності або загальна вимога першорядності життєвого світу стосовно системи. Виходячи з трьох сфер раціональності (наука, мораль/право, мистецтво), можна представити «розумну» суспільну раціоналізацію таким чином, що адекватні ціннісним сферам раціональні структури свідомості повинні з'єднуватися з інтересами й рівнозначно втілюватися в різних життєвих світах.

Ю. Габермас [4] висвітлює різні типи раціональності, а саме: по-перше, когнітивно-інструментальна раціональність, яка реалізується через пізнавальний процес та сприяє утворенню структур суспільства; по-друге, естетико-практична раціональність, формує сприйняття світу та допомагає визначенню потреб членів суспільства; по-третє, морально-практична раціональність, пов'язується із моральними базисами формування суспільства, у тому числі в результаті релігійного уявлення про світ. А також, не варто забувати про дотримання інтересів представників соціуму при реалізації морально-практичної раціональності.

Теорія комунікативної реальності, яка відтворює процеси суспільного життя передбачає інтерсуб'єктивне взаємовідношення суб'єктів, що прагнуть до взаєморозуміння.

Ю. Габермас виокремлює три типи аргументації, а саме: теоретичну, практичну та естетичний дискурс. Поняття ж комунікативної раціональності характеризує з різних сторін, зокрема: як «нормативне», тому що комунікативна раціональність робить необхідними форми суспільного життя, що уможливають дискурсивне обговорення; як «плюрально», оскільки воно не обмежується масштабами цілераціональності, а містить у собі також морально-практичну й естетико-експресивну сфери; як «неінтегральне», адже окремі аспекти раціональності повинні розглядатися в самостійних спеціалізованих формах аргументації; і як «несепаративне», позаяк комунікативна раціональність є загальним фундаментом для різних форм раціональності, поєднуючи їх на новому рівні.

У сучасному суспільстві, що знаходиться в процесі глобалізації, з його ускладненими міжособистісними, міжнаціональними відносинами, потрібно виявляти соціокультурний потенціал. Зокрема, варто акцентувати увагу на діалогічно-прагматичну конструкцію, яка може трактуватись як правовий умотивований засіб комунікативної взаємодії, смисловий аспект соціальної інтерпретації, та як комунікація спрямована на унормування, верифікацію з метою забезпечення взаєморозуміння членів соціуму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Честнов И. Л. Принцип диалога в современной теории права (проблемы правопонимания): автореф. дис. на соиск. ученой степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.01 – теория государства и права. История правовых учений; Санкт-Петербург. гос. унт. СПб., 2002. 35 с.
2. Бобровник С.В. Компромис і конфлікт у праві: антропологокомунікативний підхід до аналізу: монографія. К.: Юридична думка, 2011. 384с.
3. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие; пер. с нем.; под ред. Д. В. Скляднева. СПб.: Наука, 2000. 380с.
4. Habermas J. Der philosophische Diskurs der Moderne. Zwölf Vorlesungen. Frankfurt am Main, 1985. 403р.
5. Ермоленко А.М. Комунікативна практична філософія: Підручник. К.: Лібра, 1999. 488 с.
6. Apel K.-O. Szientistik.Hermeneutik. Ideologiekritik-Entwurf einer Wissenschaftslehre in Erkenntnisantisanthropologischer Sich. Hermeneutik und Ideologiekritik. Frankfurt a.M., 1972. S.26-27.
7. Габермас Ю. Философский дискурс о модерне: Пер. с нем. М.: Издательство «Весь мир», 2003. 414 с.